

MARITIMA KULTURCENTRA I ÖSTRA SVERIGE.

En preliminär katalog med kartor.

För första gången presenteras här ett preliminärt underlag för planeringen inom kulturminnesvärden. Katalogen kan t ex tjäna som underlag för själva planeringsarbetet för skydd av maritima fornlämningar, såväl på land som i vattnet. Dessutom är den en första utgångspunkt för övergripande forskning och inventering/besiktning av koncentrerade områden.

Självfallet behöver den åtskilliga år på sig för att bli definitiv. Nya områden kommer att tillföras, gamla att avföras. Man kan också påstå att de här områdena är av skiftande värde, kronologiskt och i omfattning. De som är intressantast för sitt allmänna kulturella värde är de kronologiskt mångskiktade, där man pedagogiskt kan belysa en utveckling och förskjutning i tid och rum.

Kontinuitet är i själva verket ytterst vanlig

Kartorna pekar också på behovet av flera källor, speciellt för de sydligaste delarna. Det är då framförallt den muntliga traditionen och den systematiska inventeringen under vattnet som saknas. Dock finns ett första försök till en inventering kring Kalmar (och mig veterligen även vid Mönsterås). Kalmar-sund är fö den mest koncentrerade skeppskyrkogården inom det täckta kustområdet.

Jag menar inte bara att länsstyrelserna har behov av det här materialet. Det är lika viktigt för kommunerna. För närvarande svarar min hemkommun, Örnsköldsvik, för ett osedvanligt grundligt pionjärarbete för ett kulturminnesvårdsprogram för kommunen. Det blir aktuellt över hela landet inom kort.

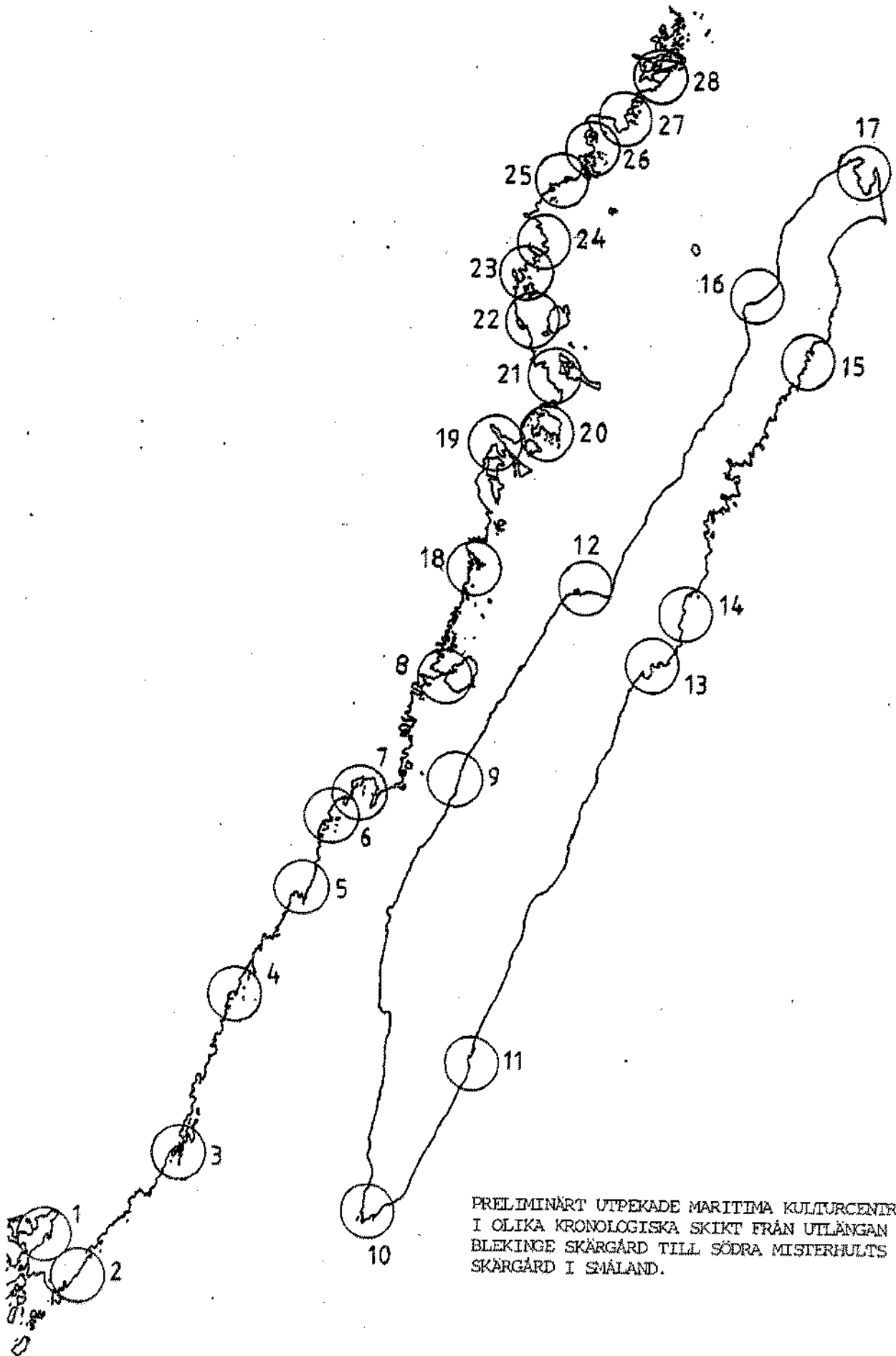
Alla museer, alltså inte bara läns museerna, får här lite idéer om var man kan sätta in sportdykare på vetenskapligt meningsfulla inventeringsuppgifter. Dock är det klart att man i så fall bör kontakta resp kontaktmän för att i detalj utarbeta ett program.

Förutsättningen i det fallet är att grupperna går igenom någon form av utbildning först, modell de veckoslutskurser som Medd tjatat om i ett par omgångar.

Och sportdykarna- i samarbete med museerna- kan äntligen få lite konkret stöd för sitt ofta oegennyttigt bedrivna sök-
arbe- te. Denna gång kan det emellertid ske under ordnade former, inte något slags slumpartat sökande "där det ser intressant ut på land."

Håll till godo!

Christer Westerdahl
Örnsköldsvik

- 1) Området kring Hallarumsviken. Vikingatid/äldre medeltid (Atterman 1965, 1966, Frykman 1974).
- 2) Området kring Konungshamn, NO Torhamnslandet. Äldre medeltid? (T ex Westerdahl 1978).
- 3) Avaskärsområdet (Kristianopel). Vikingatid, påpekad av Hagberg (1980), medeltid, början av nyare tid (t ex Westerdahl 1978).
- 4) Området kring Bergkvara/Söderåkra vid Torsåsans utlopp. Möjligen yngre järnålder, tyngdpunkt äldre medeltid/även nyare tid.
Förutom Westerdahl 1978 och Hagberg 1980 bör för Kalmar-sundsområdet även konsulteras Blomkvist 1980. Här anförs de inte på varje lokalitet.
- 5) Området kring Hagbyån/Siffershamn. Yngre järnålder-in i nyare tid.
- 6) Området kring Ljungbyåns utlopp. Som föreg.
- 7) Området kring Kalmar. Medeltid/nyare tid. (Spec Hellberg och Blomkvist 1980)
- 8) Skäggenäsområdet med Draget. Yngre järnålder/medeltid.
- 9) Snäckstavikområdet/Färjestaden. Yngre järnålder/medeltid.
- 10) Området kring Ölands södra udde- bör förmodligen utsträckas en hel del, nedom Gråborg (Hagberg 1980 m fl). Yngre järnålder (äldre järnålder med tanke på Eketorp?)/medeltid.
- 11) Området kring Mellby ör (Segerstad/Hulterstad) Ö Öland. Äldre medeltid?
- 12) Köpingsområdet. Vikingatid/äldre medeltid. En förskjutning skönjbar i yngre perioder till andra sidan, sundet, Kalmar, och till Borgholmsområdet.
- 13) Kapelludden (Sikavarps hamn). Medeltid.
- 14) Området kring Snäcken i Egby, Ev hamn i äldre medeltid?
- 15) Källa hamn. Medeltid.
- 16) Hornsudde-området NO Öland. Medeltid/början av nyare tid.
- 17) Örehamn/Grankullavik. Medeltid/nyare tid.
- 18) Pataholm/Strömserum/Salthamn vid Alsterån. Vikingatid-medeltid-nyare tid.
- 19) Området kring Mönsterås. Vikingatid/nyare tid.
- 20) Ödängla/Björnöområdet. Medeltid.
- 21) Vällöområdet. Vikingatid till nyare tid.
- 22) Runnöområdet. Som föreg. Även med Påskallavik.
- 23) Området kring Stångehamn S Oskarshamn. Yngre järnålder/medeltid. (Norman 1982.)
- 24) Området söder Oskarshamn. Vikingatid/äldre medeltid. I nyare tid Döderhultsvik.
- 25) Området kring Saltvik/Bussholmen N Oskarshamn. Vikingatid/äldre medeltid. Obsa Hellberg 1980 om Buss (Bos-)holmen.
- 26) Området kring Skeppshamnen/Snäcko. Medeltid/nyare tid.
- 27) Området utanför Figeholm (Dirkens hamn m m) Medeltid?
- 28) Ävröområdet. Medeltid?

Förmodligen finns flera centra som kan komma fram genom andra källor än de som har använts här. Den här sammanställningen baseras mest på ekonomiska kartans ortnamn och de förtätningar av intressanta namntyper som förekommer där. Äldre kartmaterial har inte använts. Viss roll har arkeologisk och historisk forskning haft men blott på yngre järnålder och medeltid. Intressant vore en uppföljning till nyare tid med de äldre skutlederna och hamnarna.

Kontaktman för området är tillika MAS/Medd s kontaktman: Peter Norman vid länsmuseum i Kalmar.

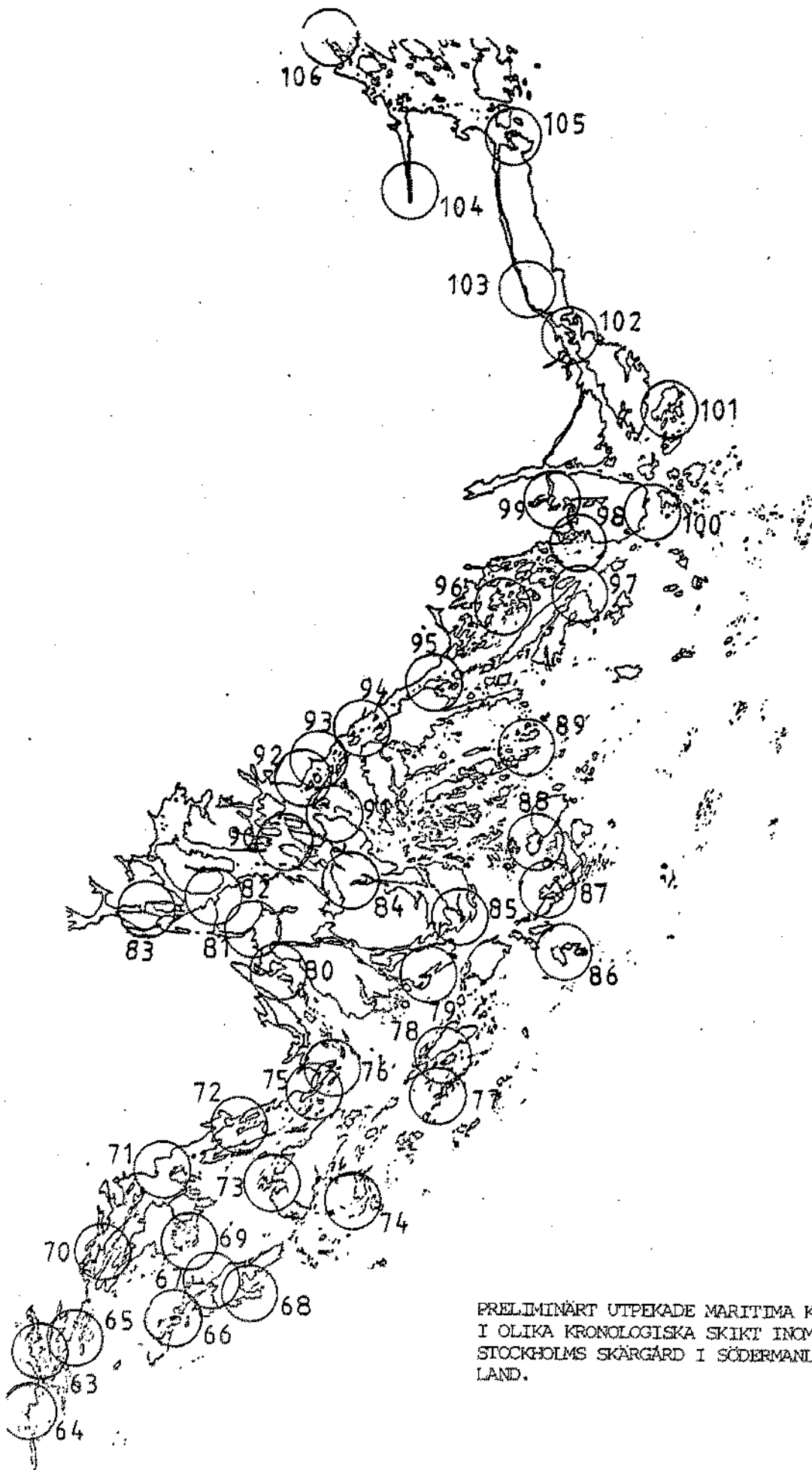
PRELIMINÄRT UTPEKADE MARITIMA KULTURCENTRA
 I OLIKA KRONOLOGISKA SKIKT FRÅN MISTERHULT
 I SMÅLAND TILL LANDSORT I SÖDERMANLAND.

II.

- 29) Vinö-området. Medeltid-nyare tid.
- 30) Området Hamnö-Eknö. Vikingatid/medeltid. På denna och följande t ex Westerdahl 1978 (t o m Arkösundsområdet).
- 31) Spårö-området. Äldre medeltid-nyare tid.
- 32) Gamleby-området. Yngre järnålder-medeltid (vill man så kan man dra till med ännu äldre perioder).
- 33) Knarrviken i Gamlebyviken. Vikingatid?
- 34) Kuggviken-området i Gudingen. Även Hellberg 1980.
- 35) Området Hasselö-Knarrhamnen. Yngre järnålder/nyare tid.
- 36) Hallmare skackel med omgivande hammiljöer. Vikingatid/nyare tid.
- 37) Området kring Kungshamn/Hulöhamn. T ex Schück 1950.
- 38) Torrö-området. Äldre medeltid-? Norman 1979.
- 39) Stora Askö-området med innerfarled (Draget). Yngre järnålder/medeltid.
- 40) Kvädö-området. Medeltid-nyare tid.
- 41) Stora Ålö-Kuggholmen. Äldre medeltid o s v.
- 42) Gryt-området (kyrksöcknens centrum). Medeltid?
- 43) Barösund-Fångö. Som föregående. Märk namnlikhet med finska Barösund!
- 44) Vaggö-området, med delad led. Finnleden mot Slätbaken. Yngre järnålder/medeltid/nyare tid.
- 45) Inre S:a Annae skärgård (Snäcknäset m m). Medeltid?
- 46) Aspöjaleden, yttre led med t ex Kugg-namn. Medeltid?
- 47) Inloppet till Söderköping. Yngre järnålder/medeltid/nyare tid.
- 48) Arkösundsområdet. Ett modellområde med nästan samtliga intressanta ortnamnsled representerade. Yngre järnålder till nyare tid.
- 49) Valdemarsviksområdet. Medeltid och framöver.
- 50) Skenäsområdet. Yngre järnålder-ledningshamn, till nyare tid (sjökrog)
- 52) Kungshamnsområdet. Yngre järnålder och framåt.
- 53) Inloppet till Nyköping. Måhända äldre järnålder- som infart till de inre sörmländska sjösystemen. Medeltid och framåt med stadens uppkomst.
- 54) Området kring Snäckviken (mot Stjärnholm). Medeltid-?
- 55) Rågö-området. Vikingatid- nyare tid. För de sörmländska centra, ofta lotsplatser i nyare tid, se t ex Sundström 1968 och länsstyrelsens kulturhistoriska skärgårdsrapport (Medd 1/80 s 27f).
- 56) Sävösund/Ringsö-området (Kuggviken m m). Medeltid.
- 57) Askö-området. Medeltid-?
- 58) Bokö-Hänö-området. Yngre järnålder och framåt.
- 59) Trosa-området. Äldre medeltid-?
- 60) Området kring Stäket/Pålsundet. Yngre järnålder/medeltid.
- 61) Snäckstavik (jfr nr 9). Yngre järnålder-ledningshamn-medeltid.
- 62) Bredstäket/Fällnäs viken. Yngre järnålder/medeltid.
- 63) Svärdsösund. Som föreg.
- 64) Herrhamra. Som föreg.

Liksom den första delen (I.) stöder sig de här utpekade centra på ortnamn, namn i kung Valdemars jordabok från c 1300 plus allmänna iakttagelser utifrån kulturhistoriska värderingar. I och med Landsortsområdet kan vi även sägas ha viss muntlig tradition registrerad, men föga systematiskt.

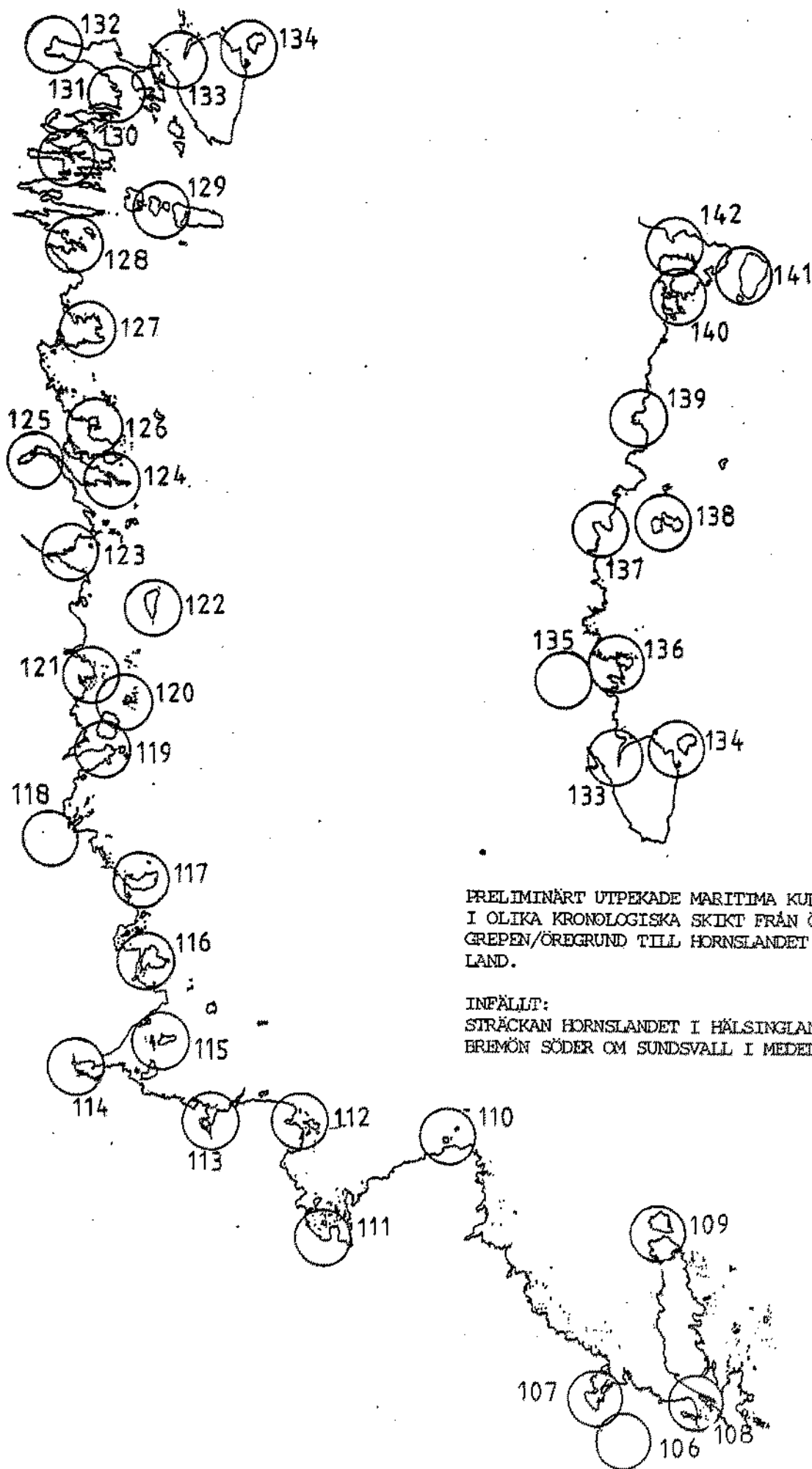
Kontaktmän för området: Peter Norman, Kalmar läns museum, för Sörmländsdelen även Erik Enström, MAS, och Bert Westenberg på Sjöhistoriska museet, Stockholm.

III.

- 63) upprepning sedan II. Svärdsösund.
 64) -"- Herrhamra/Öja.
 65) Nynäshamnsområdet. Yngre järnålder-nyare tid.
 66) Norra Nästarö-skärgården. Innerfarled mellan Öarna. Äldre medeltid-medeltid-?
 67) Ryssundet/leden mellan Rånö och Ålö. Äldre medeltid-?
 68) Ytterledens replipunkter vid Hamnudden/Utö. Obsa på andra sidan det lokalt begränsade området kring Utö hamn(gruvan). Nyare tid. Ej markerat särskilt.
 69) Älvsnabben-området. Yngre järnålder till nyare tid.
 70) Yxlösund. Yngre järnålder-medeltid-?
 71) Området kring Snäckholmen. Medeltid?
 72) Gälö-leden (nu uppgrundad och på land). Yngre järnålder-?
 73) Björkö-Torsnäsoområdet (Ornö). Yngre järnålder-medeltid-?
 74) Fjärdlångsområdet. Medeltid-?
 75) Dalarö-området. Yngre järnålder och framöver.
 76) Smådalarö-området. Medeltid-?
 77) Jungfruskärsområdet. Nyare tid-?
 78) Leddelningen vid Nämndö. Innerled mot Runmarö. Yttre led (Knarrhamnen) mot Aspö m fl öar. Vikingatid/medeltid-?
 79) Området kring Malmaön. Medeltid-?
 80) Området kring Älgö/Saltsjöbaden. Yngre järnålder-medeltid.
 81) Baggensstaket, inloppet. Som föreg
 82) Området kring Kungshamn, Stockholms inlopp. Ledungshamn. Bolin 1922, m fl.
 83) Stockholms centrum. En av Sveriges tätaste fartygskyrkogårdar. Obs -gäller flertalet äldre stadshamnar!
 84) Dragede-området (Värmdö). Yngre järnålder-?
 85) Djurö-området (Djurhamn)-S Vindö. Kugg-namn efter sammanhängande, nu uppgrundad led. Vikingatid-äldre medeltid.
 86) Sandhamn/Sandö. Medeltid/nyare tid.
 87) Harö-området. Medeltid.
 88) Möja ström/Kuggvik S Möja. Äldre medeltid-nyare tid.
 89) Området kring Finnhamn-Särsö-Husarö. Äldre medeltid-nyare tid.
 90) Vaxholmsområdet. Äldre medeltid/nyare tid.
 91) Området kring Lindalssundet. Medeltid-?
 92) Södra Lerviksudde-skärgården/St Älgö.
 93) Norra -"- -"-
 94) Området kring St Timrarön/Koholma. Nyare tid (sjökrogar m m).
 95) Staboudde-området. Medeltid?
 96) Hemmarö-Kuggviken-området. Äldre medeltid?
 97) Furusundsområdet. Yngre järnålder och framåt.
 98) Inloppet till Nänninge ström. Yngre järnålder och framöver.
 99) Nänninge ström. Yngre järnålder -omkr 1700. T ex Ohlsson 1972.
 100) Kappelskärsområdet/Kohamn. Medeltid-?
 101) Arholma-området (Österhamnen). Medeltid/ev vikingatid-nyare tid.
 102) Vaddösundet. Yngre järnålder-äldre medeltid.
 103) Området kring Vaddö kanal. Yngre järnålder. Med kanalen nyare tid.
 104) Hallstaviksoårdet. Yngre järnålder. Efter fabriken nyare tid.
 105) Grisslehamnsområdet/Fogdö. Medeltid/nyare tid.
 106) Öst hammarsområdet (utanför kartan). Äldre medeltid.

Kontaktmän: Red/Medd, Bert Westenberg, Sjöhistoriska museet.

PRELIMINÄRT UTPEKADE MARITIMA KULTURCENTRA
I OLIKA KRONOLOGISKA SKIKT FRÅN ÖREGRUNDS-
GREPEN/ÖREGRUND TILL HORNSLANDET I HÄLSING-
LAND.

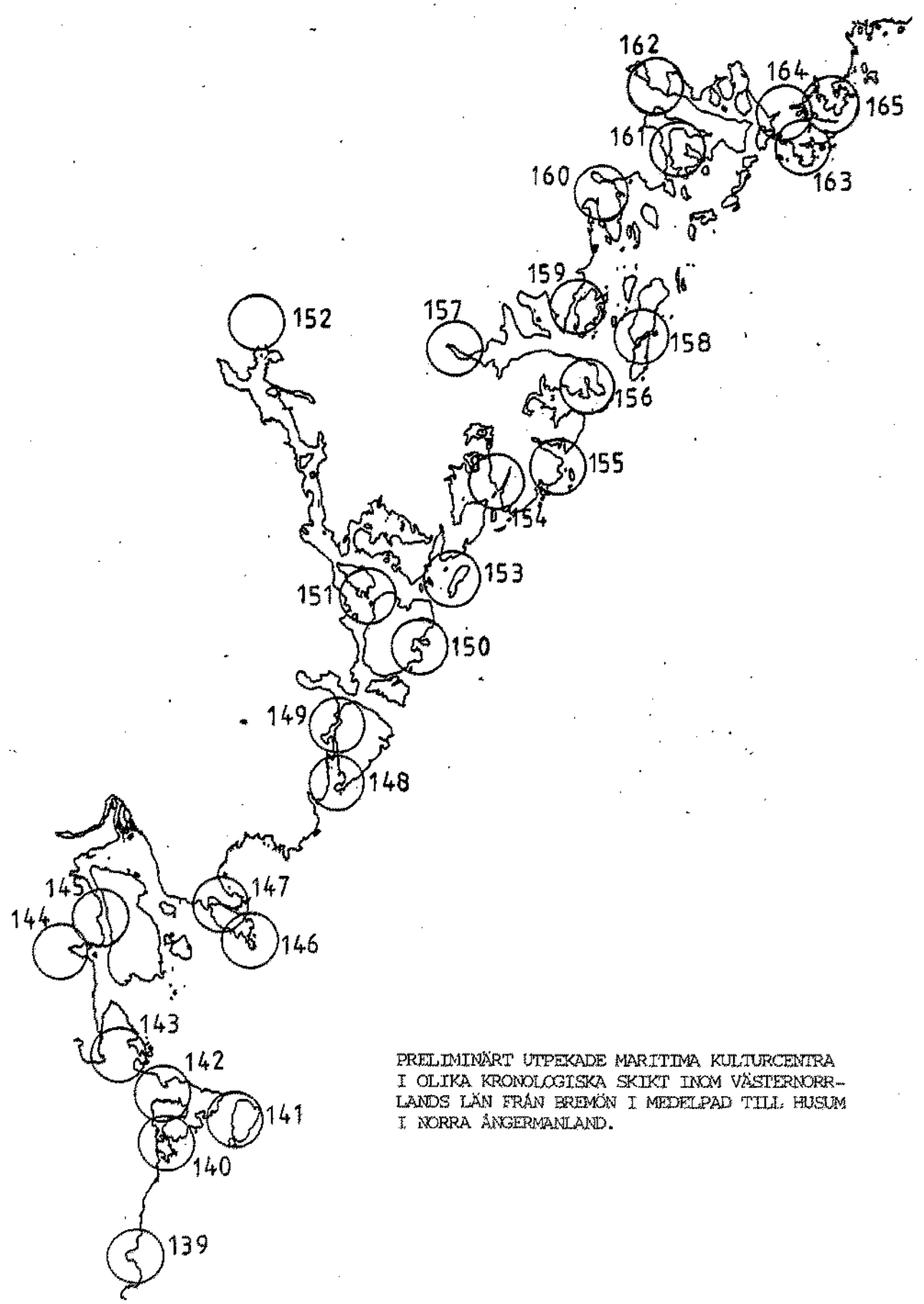
INFÄLLT:
STRÄCKAN HORNSLANDET I HÄLSINGLAND TILL
BRIMÖN SÖDER OM SUNDSVALL I MEDELPAD.

IV.

- 106) Östhammarsområdet med Snäckviken mot Kallrigafjärden Yngre järnålder/vikingatid. I övrigt som 106 på III.
- 107) Kallrigafjärden. Delvis som föreg. Infart till innerfarleder. Till nyare tid.
- 108) Öregrundsområdet. Medeltid/nyare tid.
- 109) Örskärssund. Nyare tid.
- 110) Fågelsundet. Äldre medeltid-nyare tid.
- 111) Området kring Karlholm. Yngre järnålder -infartsled mot Västland. Med bruket nyare tid.
- 112) Innerfarled, Gårdskärs skärgård. Medeltid-nyare tid.
- 113) Dalälvsmyningen. Yngre järnålder-nyare tid.
- 114) Gävleområdet. Infart till innerfarleder i yngre järnålder. Medeltid-nyare tid.
- 115) Limö-skärgården. Vikingatid-nyare tid.
- 116) Eskö-området med Trödjejfjärden. Infart till innerfarleder i yngre järnålder. Medeltid-nyare tid.
- 117) Iggö-området. Medeltid-?
- 118) Norr-och Sörsundet- inloppen till Hamrängefjärden. Yngre järnålder/medeltid.
- 119) Gåsholma/Kusön. Medeltid-nyare tid.
- 120) Kusö kalv-området. Nyare tid(1500-tal-?)
- 121) Granö-området. Nyare tid. I norr möjlig medeltid.
- 122) Storjungfrun. Medeltid-nyare tid.
- 123) Ljusnefjärden, medeltid-nyare tid.
- 124) Svartsundet/Skatön. Uthamn till Alir under äldre medeltid. Medeltid i övrigt (nämnt 1350 som hamn). Korshamn(Stålnäs)
- 125) Söderhamnsområdet. Stadshamn med äldre anor, i första hand äldre medeltid.
- 126) Området N Stålnäset med ett Dfaged. Medeltid.
- 127) Korsholmen. Medeltid.
- 128) Enhammarsområdet. Möjlig medeltid.
- 129) Drakö-Agö-området. Yngre järnålder-nyare tid.
- 130) Mössö-området. Medeltid-nyare tid.
- 131) Saltviksområdet. Medeltid.
- 132) Hudiksvall. Stadshamn(1582) med äldre anor.
- 133) Arnösundet. Yngre järnålder-äldre medeltid-?
- 134) Kuggörarna/Bålsön. Medeltid-?
- 135) Innerfarleder i Rogsta. Spjutnäs- och Norstafjärden. Yngre järnålder/medeltid.
- 136) Bergö-området. Medeltid-nyare tid.
- 137) Mellanfjärden/Jättendal. Medeltid-nyare tid.
- 138) Jättholmarna. Medeltid-nyare tid.
- 139) Sörfjärden/Gnarp. Medeltid-nyare tid.
- 140) Området kring Galtström/Änsicklandet. Yngre järnålder-nyare tid. Brukshamn från 1600-tal. Modellområde för intressanta ortnamnsleder.
- 141) Brämösund med Brämön och Brämö kalv. Nyare tid.
- 142) Björkö-sund. Yngre järnålder/medeltid.

Kontaktman för detta område: Christer Westerdahl, Örnsköldsviks museum.

Här är ortnamnsmaterial delvis supplerat med fornlämningar på land och på bottnarna. Muntlig tradition har systematiskt registrerats under en längre tid angående äldre farleder, hamnar, vrak, varvsplatser m m.

PRELIMINÄRT UTPEKADE MARITIMA KULTURCENTRA
 I OLIKA KRONOLOGISKA SKIKT INOM VÄSTERNORR-
 LANDS LÄN FRÅN BRÄMÖN I MEDELPAD TILL HUSUM
 I NORRA ÄNGERMANLAND.

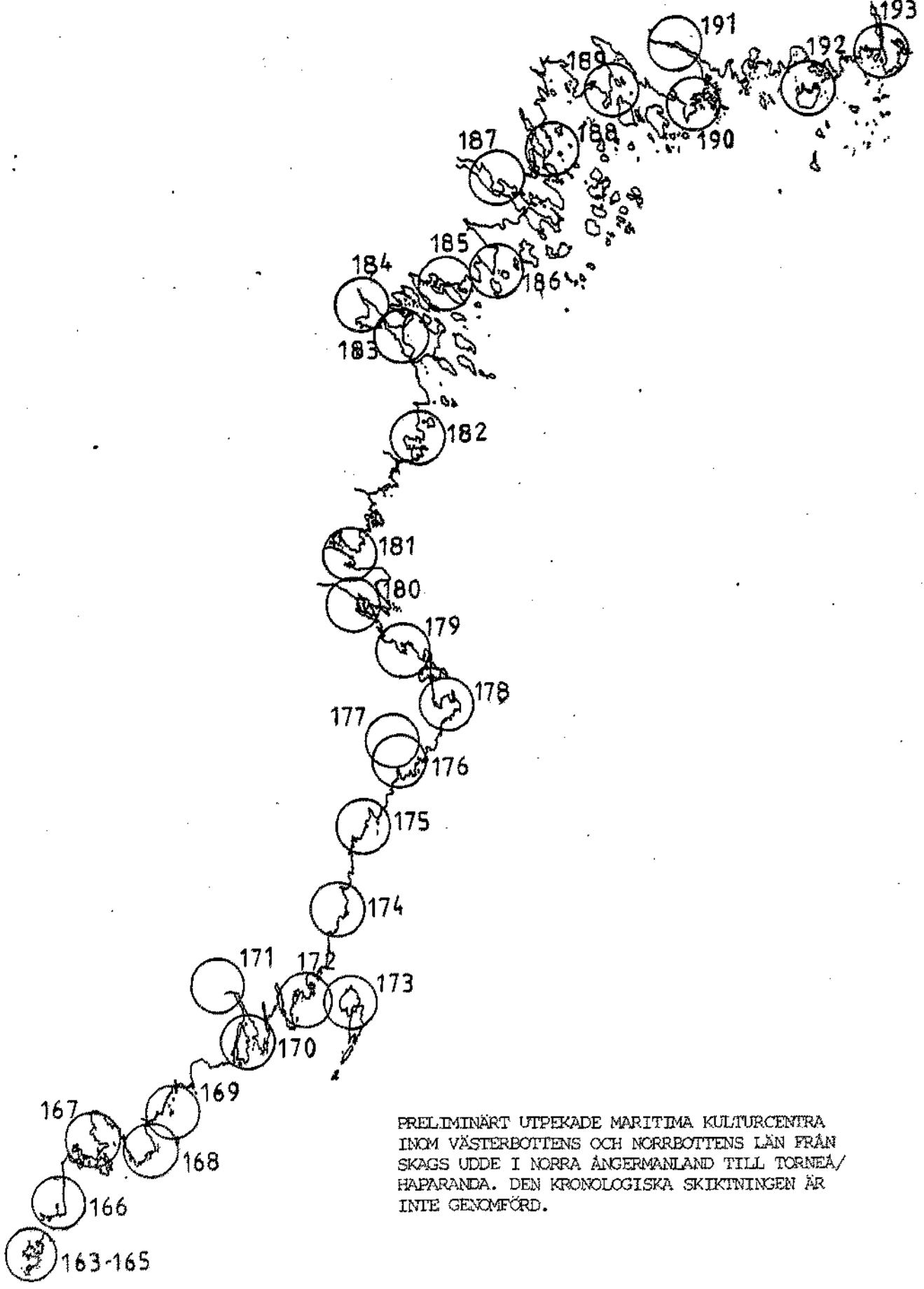
V.

- 139-142) jfr IV.
 143) Yttre Njurunda. Uthamnar och innerleder. Medeltid-nyare tid.
 144) Sundsvallsområdet med Selånger-Kungshamn eller S:t Olofs hamn. Yngre järnålder-nyare tid
 145) Alnösundet. Medeltid-nyare tid.
 146) Åstholmen. Nyare tid.
 147) Tynderösundet. Medeltid-nyare tid.
 148) Södra inloppet till Härnösand. Yngre järnålder-nyare tid.
 149) Härnösand. Härnö sund nämnt som hamn 1350. Stadshamn från 1583.
 150) Hemsö uthamnar, spec Prästhushamn. Nyare tid.
 151) Snättsundet och området kring inloppen till Ådalen. Yngre järnålder till nyare tid. Mellannorrlands enda Snäck-namn, i Snäcksunne-Snättsundet. Koncentration av värdkas-namn. Möjlig ledungshamn.
 152) Inre Ådalen, kring Hammar o s v. Farled in i nyare tid.
 153) Området kring Storön. Sannolikt medeltida fjärrhamn på ön, Gammelhamn.
 154) Området kring Sörfällsviken. Nyare tid.
 155) Området kring Bönhamn. Nyare tid.
 156) Norrfällsviken. Nyare tid.
 157) Ullångersområdet. Yngre järnålder-nyare tid.
 158) Ulvöhamn. Medeltid-nyare tid.
 159) Mjältösundet. Medeltid-nyare tid.
 160) Köpmanholmen-Näske-området. Äldre medeltid-nyare tid som brukshamn.
 161) Bäckfjärden-området. Medeltid-?
 162) Själevadsområdet med omfattande innerfarleder. Yngre järnålder-nyare tid. Örnsköldsviks stadshamn(1842-).
 163) Skagsudde-området. Äldre medeltid-nyare tid.
 164) Killingsnäs-Skede. Drag och i järnålder farbart sund.
 165) Området kring Bergöfjärdens östra utlopp. Äldre medeltid/nyare tid.

Detta område utmärkes av ett litet fåtal intressanta ortnamn. Mellannorrlands totala industrialisering kring 1800-talets senare hälft har antagligen haft en ödesdiger inverkan på såväl traditioner som ortnamn.

I övrigt är området ungefär lika omsorgsfullt och systematiskt täckt som IV eller VI.

Kontaktman: Christer Westerdahl, Örnsköldsviks museum.

FRELIMINÄRT UTPEKADE MARITIMA KULTURCENTRA
 INOM VÄSTERBOTTENS OCH NORRBOTTENS LÄN FRÅN
 SKAGS UDDE I NORRA ÄNGERMANLAND TILL TORNEÅ/
 HAPARANDA. DEN KRONOLOGISKA SKIKTNINGEN ÄR
 INTE GENOMFÖRD.

VI.

- 163-165) jfr V.
 166) Området Gideälvens utlopp-Fannbyviken. Medeltid-nyare tid med bruks- och fabriksnar.
 167) Nordmalingsområdet, med Ava och Öresundet. Medeltid-nyare tid.
 168) Järnäs udde med Tjäruskärs sund. Medeltid och nyare tid.
 169) Området kring Norrbyn. Nyare tid.
 170) Inloppet till Umeå. Yngre järnålder-nyare tid.
 171) Stadshamnen Umeå med Backen. Äldre medeltid-nyare tid.
 172) Ostnäsområdet. Medeltid och framåt.
 173) Holmöskärgården. Tidig medeltid-nyare tid. Övergång till Finland/Österbotten, med mottagen trafik österifrån.
 174) Ratan/Dalkarlså/Bygdeå-området. Medeltid-nyare tid.
 175) Området Gumboda-Sikeå. Nyare tid.
 176) Området kring Avafjärden/Lövänger. Yngre järnålder/medeltid. Uthamnar från 1600-tal.
 177) Innerfarlederna i Lövänger. Järnålder/medeltid.
 178) Området kring Bjuröklubb. Medeltid-nyare tid.
 179) Burviksområdet. Järnålder/nyare tid.
 180) Inloppet till Skellefteå. Medeltid-nyare tid.
 181) Kägeområdet/inre Kägnäset. Medeltid-nyare tid.
 182) Busköundet. Medeltid-nyare tid.
 183) Södra inloppet till Piteå. Som föreg. Piteå stadshamn.
 184) Piteälvens utlopp-Kyrkbyn. Äldre medeltid.
 185) Trundö-sundet. Medeltid-?
 186) Alhamnsområdet. Medeltid-nyare tid.
 187) Luleå-Gammelstad. Medeltid-nyare tid.
 188) Brändö-området/norra inloppet till Luleå. Medeltid-ny tid.
 189) Siksundet/Siknäs. Som föreg.
 190) Storön. Innerfarled och yttre led. Medeltid.
 191) Kalixälvens utlopp. Kungshamn. Medeltid.
 192) Området kring Seskarö. Medeltid-nyare tid. Industrihamnar.
 193) Torneälvens utlopp Björkö- uppför älven. Yngre järnålder-nyare tid.

Litt. Westerdahl 1980, 1982 m fl.

Kontaktmän: Christer Westerdahl, Örnsköldsviks museum
 Seth Jansson, Skellefteå museum

LITTERATUR: (ett litet urval)

- Atterman, I: 1967. Kring Hallarumsviken. Blekingeboken.
1969. Rapport från Busseviksspärren. Blekingeboken.
- Blomkvist, Nils: 1980. Kalmars uppkomst och äldsta tid. I Hammarström(red)Kalmar stads historia I.
1979. Medieval Eketorp and Contemporary Turn-over Places on Öland. I Eketorp. The Setting.
- Frykman, Jonas/Sandström, Jan: 1974. Vikingatid ur annorlunda perspektiv. Blekingeboken.
- Hagberg, U E: 1973. Köping på Öland. Tor 1972/73.
1980. Den förhistoriska Kalmarbygden. I Hammarström (se ovan).
- Hellberg, Lars: 1980. Fornkalmar. I Hammarström(se ovan).
Kulturhistorisk utredning. Södermanlands kust och skärgård. Länsstyrelsen i Södermanlands län.
- Norman, Peter: 1979. Båkar och kunnel i Loftahammars och Östra Eds skärgårdar. Tjustbygden.
1982. Fornlämningarna och skärgårdslandskapet. Bottnisk kontakt. Maritimhistorisk konferens. Örnsköldsvik.
- Ohlsson, Manfred: 1972. Nänninge sund i Rådmansö. Rospiggen.
- Schück, Adolf: 1950. Ledung och konungshamn. Sjöhistorisk årsbok.
- Sundström, K G: 1968. Sörmländska lotsplatser. Sörmlandsbygden.
- Westerdahl, C.: 1978. Medeltida sjöleder och ortnamn. Tjustbygden.
1979a. Marinarkeologi i norra Roslagen. Rospiggen.
1979b. Marinarkeologi i Hälsingland. Hälsinge-Runor.
1980. Något om äldre maritim kultur och Maritima kulturcentra i norra Västerbotten. Skellefteå museum årstryck 1978-80.
1982. Maritim arkeologi i Norrbotten. Norrbotten 1980-81.